

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Є.О. ЛАНЧЕНКО,

*д.е.н., доцент, доцент кафедри економіки
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-0894-4885
E-mail: lanchenko@ukr.net
Tel.: +38-050-620-59-37*

В.М. ІВЧЕНКО,

*к. с.-г. н., генеральний директор,
Український науково-дослідний інститут продуктивності
агропромислового комплексу,
м. Київ, Україна
E-mail: ivchenko_vt@ukr.net
Tel.: +38-066-443-23-13*

Анотація. *Мале підприємництво характеризується гнучким механізмом адаптації до мінливих умов ринкового середовища в економіці, а також неекономічних факторів впливу тощо. В умовах України до останніх можна віднести перманентну воєнну загрозу рф, що змінює умови функціонування суб'єктів малого підприємництва в сільському господарстві, так як від нього залежить задоволення первинних потреб населення в продовольстві, прикладанні робочої сили в сільській місцевості. Предмет дослідження охоплює теоретико-практичні засади розвитку суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі економіки. Метою дослідження є обґрунтування напрямів перспективного розвитку суб'єктів малого підприємництва в сільському господарстві на основі аналізу показників їх господарської діяльності протягом останніх років. Методи проведення дослідження: абстрактно-логічний; монографічний; статистико-економічний, системний підхід тощо.*

У статті узагальнено сутність і визначено всіх суб'єктів малого підприємництва в сільському господарстві на основі організаційно-правових і соціально-економічних засад їх розвитку; обґрунтовано перспективні напрями виробництва менш капіталомістких і більш трудомістких видів агропродукції суб'єктами малого підприємництва, враховуючи їх поточний економічний стан; визначено напрями підтримки розвитку малого агропідприємництва в сільських громадах і трансформації частини сільських домогосподарств у фермерські та інші види суб'єктів малого підприємництва, завдяки організаційній і фінансово-матеріальній підтримці на рівні територіальних громад. Зроблено висновок, що організаційна й фінансово-матеріальна підтримка розвитку суб'єктів малого

агропідприємництва забезпечить зменшення безробіття, збільшення обсягів доданої вартості, продуктивності праці, трудових доходів в аграрному секторі економіки, сприятиме розвитку сільських територій і громад. Галузь застосування результатів: формування аграрної і регіональної політики розвитку економіки й територіальних громад, процес розробки проєктів державних і місцевих програм розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій.

Ключові слова: мале підприємництво; фермерське господарство; сільське домогосподарство; зайнятість; трудові доходи; сільське господарство.

Актуальність

В економіці розвинених держав світу значна питома вага формально зайнятого населення зосереджена в малому підприємстві, так як воно характеризується більш гнучким механізмом адаптації до мінливих умов ринкового середовища в економіці, а також неекономічних (політичних, екологічних і ін.) факторів впливу тощо. У сучасних умовах розвитку економіки України до останніх можна віднести непередбачуваність і довготривалість агресії РФ проти України, починаючи з 2014 р. і особливо з 24.02.2022 р., що вносить свої корективи в середовище функціонування багатьох економічних законів розвитку в Україні. І особливо актуальним для забезпечення продовольчої й соціальної безпеки держави має значення розвиток малого підприємства в сільському господарстві, так як від нього залежить задоволення первинних потреб населення в продовольстві й прикладанні робочої сили (зайнятості) в сільській місцевості, отримання трудових доходів сільським населенням, розвиток територіальних громад тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблематиці сучасного розвит-

ку малого підприємства в Україні та світі присвячено багато наукових праць низки вчених. Серед них Стрілець В.Ю., який обґрунтував концептуальні підходи забезпечення розвитку малих підприємств; визначив методологію дослідження нормативно-правового, інформаційного, виробничого, кадрового, інституційного, фінансово-кредитного забезпечення розвитку малих підприємств в Україні, провів порівняння з іншими державами світу тощо [1].

Важливість розвитку малого підприємства, вдосконалення внутрішніх управлінських механізмів їх господарської діяльності на регіональному рівні, враховуючи умови макросередовища ведення бізнесу, довів учений Бакало Н.В. [2]. Регіональні особливості розвитку малого підприємства дослідили Газуда М.В. й Волощук Н.Ю., які визначили роль і місце сфери малого підприємства в соціально-економічному розвитку регіону. Вони встановили специфічні особливості й передумови розвитку малого підприємства, здійснили факторний аналіз регіональних умов і визначили можливості та загрози розвитку малого бізнесу на рівні регіону [3]. Теоретичне обґрунтування функцій малого підприємства на регіональному рівні (загальносистемні, заповнення економічних ніш у регіональній економіці,

протидія соціальному розшаруванню тощо) знайшло відображення в науковій статті Статівки Н.В. і Дроб'язко Л.В. [4]. У колективній монографії за редакцією Падеріна І.Д. наведено обґрунтовані напрями розвитку малого підприємництва в реальному секторі економіки, зокрема в промисловості. Науковці свою увагу зосередили на ґрунтовному аналізі стану й визначенні тенденцій розвитку малого підприємництва в промислових регіонах України; формуванні відповідної методології досліджень. Велику роль в активізації розвитку малих підприємств вони вбачають у конструктивному підході до бізнес-планування, а також комплексній оцінці стану малого бізнесу, яка б виявляла специфіку діяльності відповідного сектору економіки в певній області, регіоні, а також реальні проблеми й потреби його функціонування [5].

Безпосередньо дослідження розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки проводять багато вчених, серед яких Лупенко Ю.О. і інші (інституціональний аспект розвитку підприємництва та кооперації) [6], Яворська Т.І. (теоретико-практичні засади розвитку малого бізнесу) [7] тощо. Достатньою є кількість наукових статей учених-економістів, присвячених проблематиці: формування виробничого потенціалу малих аграрних формувань [7], антикризового управління малим бізнесом [8], господарської діяльності фермерських господарств [9, 10] і їх державної підтримки [11], розвитку збутової діяльності сільських домогосподарств (особистих селянських господарств) [12, 13] тощо.

В умовах глобалізації аграрної економіки, варто врахувати результати досліджень закордонних уче-

них, які досліджують різні аспекти розвитку малого бізнесу в аграрному секторі економіки. Так, Роберт Губер і інші вчені з європейських держав досліджували соціальні, демографічні, економічні, екологічні й інші підходи до типології фермерських господарств задля формування ефективної аграрної політики для відповідних цільових груп, переслідуючи досягнення сталого (стійкого) розвитку аграрного сектору економіки [14]. Бертолоцці-Каредіо Даніеле з Бельгії довів вагоме значення наступництва у фермерському господарстві в європейських країнах, зокрема щодо прийняття стратегій їх розвитку в аграрному й диверсифікованому напрямках, і врахування цього при формуванні аграрної політики держави в частині стимулювання до модернізації малих агропідприємств [15]. Хуан П. Тарамуель-Тарамуель і інші вчені з Колумбії розкрили спроможність фермерів до управління й стан формування структури господарства; емоційну прихильність фермерів до свого бізнесу; характеристики ферм; значення господарського обліку для обґрунтування управлінських рішень тощо [16]. Розвиток малого підприємництва на селі в ближньому зарубіжжі приваблює увагу вчених Юстини Барчик і Веслав Мусял з Польщі, Ян Жуковскіс із Литви. Вони виявили, проаналізували і порівняли перешкоди й можливості розвитку малого бізнесу в сільській місцевості, запропонували ефективні стимули для цього тощо [17].

Таким чином, у працях українських і зарубіжних науковців приділяється значна увага розвитку малого підприємництва. Узагальнюючи результати досліджень учених, можна відмітити, що мале підприємництво

займає велику частку в структурі зайнятості населення будь-якої держави, впливає на розвиток громад і регіональних утворень. А в аграрному секторі економіки України – додатково сприяє поліпшенню національної безпеки держави завдяки поліпшенню доступності до продовольчих товарів для населення, забезпеченню робочими місцями й трудовими доходами населення, заселеності (людності) сільських громад тощо. Актуальним надалі є продовження наукових досліджень стану розвитку малого агропідприємництва й наукових пошуків його активізації в умовах перманентної воєнної загрози з боку рф.

Метою дослідження є обґрунтування напрямів перспективного розвитку суб'єктів малого підприємництва в сільському господарстві на основі аналізу показників їх господарської діяльності протягом останніх років. Завдання дослідження: 1) визначення сільськогосподарських товаровиробників, які відносяться до суб'єктів малого агропідприємництва; 2) аналіз розвитку різних видів малого підприємництва в аграрному секторі економіки; 3) обґрунтування перспективних напрямів господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва в сільському господарстві в контексті розвитку територіальних громад.

Матеріали та методи дослідження

У процесі проведення досліджень використано нормативно-правові акти України, результати досліджень учених, інформаційні та аналітичні дані Держстату України. Методичний інструментарій дослідження включає загальнонаукові й спеціальні методи

дослідження, зокрема: абстрактно-логічний (для обґрунтування основних положень дослідження і висновків); монографічний (врахування результатів дослідження вчених за даним напрямом дослідження); статистико-економічний (для побудови рядів динаміки, порівнянь), системний підхід (для обґрунтування напрямів розвитку малого агропідприємництва в сільській місцевості) тощо.

Результати дослідження та їх обговорення

В умовах сьогодення багатьма вченими узагальнено особливості формування й функціонування малого підприємництва як виду діяльності у формі юридичних осіб: малих підприємств, у тому числі мікропідприємств, а також фізичних осіб – підприємців (ФОП) без створення юридичних осіб. Традиційно в цій сфері наукових економічних досліджень щодо розвитку малого бізнесу вдалими є визначення подібних і відмінних характеристик розвитку малого підприємництва й малого бізнесу, малих підприємств і суб'єктів господарювання тощо.

Учений Бакало Н.В., провівши історичний екскурс появи й розвитку підприємництва як специфічного економічного явища у сфері соціально-трудових відносин у XVII ст. і його генезису до сучасності, обґрунтував актуальність всебічної підтримки формування й функціонування малого підприємництва, зокрема в Україні для забезпечення формальної зайнятості й збільшення трудових доходів населення [2, с. 6-24]. Дійсно, в кожній національній економіці присутні сегменти (ніші) господарської діяльності, де більш привабли-

вою формою господарювання є мале підприємництво через його швидку адаптивність до ринкової кон'юнктури на ті чи інші товари, меншу капіталоемність виробництва продукції, мотивуючий позитивний вплив поєднання прав власності й трудової діяльності тощо.

Для аналізу поточного стану розвитку суб'єктів малого підприємництва в національній економіці варто визначити юридичні аспекти трактування категорій, які стосуються формування й функціонування підприємництва, підприємств і їх різних видів. Так, у Господарському кодексі України [18] зазначено, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів і одержання прибутку. В Україні підприємництво забезпечується двома видами суб'єктів: 1) підприємствами як такими (господарські організації, юридичні особи); 2) підприємцями (ФОП). До першої групи суб'єктів відносять господарські товариства, приватні й інші підприємства, кооперативи тощо. Доволі чисельною є друга група, яка охоплює фізичних осіб підприємців.

У багатьох країнах світу існують свої підходи до розмежування суб'єктів підприємництва на великі, середні й малі. Зазвичай, критеріями такого розмежування виступають: обсяги виробництва або реалізації продукції, кількість персоналу, вартість капіталу. У сільському господарстві, наприклад, такими критеріями можуть виступати також площі сільськогосподарських або оброблюваних угідь (рілля), поголів'я худоби й птиці тощо.

Зокрема, в Україні суб'єкти господарювання, залежно від кількості працюючих і доходів від будь-якої діяльності за рік, можуть належати до суб'єктів великого, середнього й малого (у тому числі мікропідприємництва) підприємництва.

Стосовно категорії «мале підприємництво», куди відносяться й мікропідприємства, то дещо інакші критерії їх ідентифікації затверджено в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [18]: малі підприємства мають відповідати щонайменше двом із таких критеріїв: балансова вартість активів – до 4 млн євро, чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 млн євро, середня кількість працівників – до 50 осіб. У їх складі виокремлюють мікропідприємства з балансовою вартістю активів – до 350 тис. євро, чистим доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 700 тис. євро, середньою кількістю працівників – до 10 осіб.

Подібний підхід до визначення суб'єктів малого підприємництва, але вже з урахуванням другої категорії малого підприємництва – ФОП, затверджений Господарським кодексом України [19], що використовується в статистичній методології обліку [19]: ведення спостережень в економіці України суб'єктами малого підприємництва є підприємства будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, а також ФОП, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро за середньорічним курсом Національного банку України (на початок 2024 р.

– майже 420 млн грн). У складі малого підприємництва виокремлюють форми мікропідприємництва, в яких працює до 10 осіб і річний дохід не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро (на початок 2024 р. – майже 84 млн грн). Суб'єктами ж середнього підприємництва є підприємства й ФОП, у яких працює 51-250 осіб і річний дохід становить суму, еквівалентну більше 10 й до 50 млн євро. До суб'єктів великого підприємництва відносять лише підприємства, в яких працює більше 250 осіб і річний дохід перевищує суму, еквівалентну 50 млн євро.

У Господарському кодексі й статистичній методології обліку, на відміну від бухгалтерських засад, відсутній критерій ідентифікації малих підприємств – вартість активів (основних засобів), а також дещо більшим є вартісний показник доходів. Зважаючи на те, що Державна служба статистики України подає економічні показники розвитку підприємств і ФОП, що відносяться до малого підприємництва, авторами виконано аналіз їх розвитку в останні роки.

Ураховуючи вищезазначене, можна зробити теоретичне узагальнення, що підприємництво є широким поняттям, яке характеризує специфічний (особливий) напрям трудової діяльності, коли певна, традиційно менша, працєактивна частина населення, маючи у володінні й користуванні виробничий капітал, провадить господарську діяльність з метою отримання позитивних соціально-економічних ефектів. У даному контексті різні види підприємств (господарських організацій), а також ФОП виступають формальними суб'єктами реалізації підприємництва на практиці.

Щодо сільськогосподарських підприємств, то ними визнаються суб'єкти господарювання – юридичні особи, або відокремлені підрозділи юридичних осіб, які здійснюють систематичну виробничу діяльність у галузі сільського господарства, до їх складу включають також фермерські господарства [19]. Важливий критерій віднесення підприємств до сільськогосподарських наведено в Податковому кодексі: основною діяльністю є постачання вироблених (наданих) ним сільськогосподарських товарів (послуг) на власних або орендованих основних фондах, а також на давальницьких умовах, у яких питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менш як 75 % вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно [18].

Таким чином, наукові дослідження авторів направлені на проведення аналізу господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва в сільському господарстві й на цій основі – виявлення концептуальних (перспективних) напрямів їх розвитку. Окремим і важливим при цьому є дослідження розвитку таких виробничих суб'єктів малого підприємництва аграрної економіки, як фермерські господарства.

До фермерських господарств, окрім традиційно зареєстрованих як юридичні особи, відносимо сімейні фермерські господарства, які нині мають право реєструватися у формі ФОП, що спрощує їм ведення бухгалтерського й податкового обліку тощо. До сімейних фермерських господарств у формі ФОП висуваються певні (податкові) вимоги за площею сільськогосподарських угідь, яка має становити 0,5-20 га [18].

Складність формування методології дослідження й наукового пошуку резервів і перспектив розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки полягає в недостатності інформативної бази для комплексного аналізу розвитку всіх відповідних господарських одиниць, які офіційно зареєстровані у вигляді малих підприємств і ФОП. Окрім згадуваних вище малих підприємств (у тому числі мікропідприємств), ФОП, фермерських господарств, у статистичних збірниках Держстату України наводиться інформація про вклад у розвиток сільського господарства України таких господарських одиниць, як господарства населення (підсобні господарства, особисті селянські господарства, домогосподарства). Господарства населення – це домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також ФОП, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства. Домогосподарство є сукупністю осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні чи його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують і витрачають кошти [19].

Домогосподарства населення є одночасно суб'єктами споживання, а також і суб'єктами виробництва товарів. Зокрема, домогосподарства в сільській місцевості (сільські домогосподарства) здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і виробництва товар-

ної сільськогосподарської продукції. Більш ефективні домогосподарства завдяки підтримці з боку держави й територіальних громад гіпотетично можна й потрібно в подальшому трансформувати в малі форми агропідприємництва. Зокрема, на сьогодні найкращим варіантом спочатку є реєстрація сімейного фермерського господарства на основі ФОП, а в перспективі – того чи іншого виду підприємства: звичайне фермерське господарство, господарське товариство, приватне підприємство, кооператив тощо.

Отже, фактично й очевидно частина сільських домогосподарств, які мають у своєму розпорядженні земельні й виробничі ресурси, виробляють сільськогосподарську продукцію на продаж із метою отримання відповідних доходів. У сільській місцевості така господарська діяльність в аграрному секторі економіки в невеликому масштабі носить позитивний моральний характер і не вимагає обов'язкової легалізації даної комерційної діяльності. Проте зі збільшенням обсягів виробництва агропродукції, державної підтримки малого підприємництва в галузі в напрямі проведенні малої механізації робіт, удосконалення логістично-збутового механізму, здешевлення кредитів і будівництва виробничих споруд, такі домогосподарства будуть умотивовані функціонувати як одна з форм малого підприємництва.

Провівши огляд і узагальнення теоретико-методологічних і нормативно-правових засад ідентифікації різних форм ведення малого підприємництва в аграрному секторі економіки та виходячи з наявної загальнодоступної офіційної інформаційної бази (статистичних збірників і що-

річників) Державної служби України [20-23], сформовано наступний порядок економічного аналізу розвитку суб'єктів:

1) мікропідприємництва в сільському, лісовому й рибному господарствах (табл. 1, 3; лісове й рибне господарства займають незначну частку в загальному підсумку показників);

2) малого підприємництва (крім мікропідприємництва) в сільському, лісовому й рибному господарствах (табл. 2-3);

3) фермерських господарств (табл. 4);

4) господарств населення, які включають ФОП у сільському господарстві (табл. 5);

5) сільських домогосподарств як потенційних суб'єктів формального сектору малого агропідприємництва (табл. 6).

За перший рік війни з РФ в Україні погіршилася ситуація з розвитком малого агропідприємництва: кількість основних його суб'єктів – мікропідприємств зменшилася на 34,5 % до 26,3 тис. од., а ФОП – на 11,3 % до 20,3 тис. од. за досліджуваний період. Також простежується значне зменшення обсягів виробництва агропродукції (табл. 1).

У малому підприємстві галузі (підприємства й ФОП) працює 22,2 % зайнятих працівників, але основних засобів тут зосереджено лише 13,5 % на кінець 2022 р. У кожного такого товаровиробника в середньому працює 2-3 особи. Отже, порівняно з середнім і великим підприємством, тут зосереджено більш трудомісткі й менш капіталомісткі напрями виробництва товарів (робіт, послуг). Упродовж досліджуваного періоду продуктивність праці на кінець 2022 р. зменшилась до 774,8 тис. грн і гіпо-

тетично в мирний час вона могла б мати тенденцію до збільшення.

Розрахункова середньомісячна заробітна плата найманого працівника в мікропідприємствах галузі в 2020-2022 рр. становила 3,4-4,4 тис. грн. Її низький рівень пояснюємо тим, що в мікропідприємствах зазвичай практикується залучати сезонних працівників на періоди максимальної потреби в робочій силі в галузі (посівна кампанія, збір урожаю сільськогосподарських культур) орієнтовно з середини весни до середини осені, а сам власник господарства не виступає працівником, а отримує прибуток як свій трудовий підприємницький дохід.

Значно погіршилися показники економічної ефективності господарської діяльності сільськогосподарських мікропідприємств. Зменшились показники капіталовіддачі до 1,32 грн, рентабельності праці – до 83,3 тис. грн на 1 працівника, норма прибутку – до 2,8 %. Війна з росією негативно вплинула на загальний економічний стан мікропідприємств галузі, зокрема прибуткових підприємств на кінець 2022 р. залишилось 77,7 %, а чистий прибуток зменшився за 2022 рік у майже 4 рази.

Не так стрімко, проте також у 2022 р. погіршилася ситуація з розвитком малих агропідприємств (окрім мікропідприємств) (табл. 2). Їх кількість зменшилася на 11,9 % до 4,8 тис. од. А ФОП тут налічувалося лише 149 од. на кінець 2022 р. У малих підприємствах (крім мікропідприємств) галузі працювало 22,6 % зайнятих працівників. У середньому в кожного такого товаровиробника зайнято 23 особи. У 2021-2022 рр. продуктивність праці підвищилась і більш ніж у 2 рази перевищувала рі-

1. Стан розвитку суб'єктів мікропідприємництва в сільському, лісовому й рибному господарствах

Показник	Рік			2022/ 2020, +/-
	2020	2021	2022	
Кількість мікропідприємств, од.	42042	40185	26338	-15704
Кількість зайнятих працівників у мікропідприємствах, тис. осіб	97,4	104,8	77,7	-19,7
Питома вага зайнятих працівників галузі в мікропідприємствах, %	16,9	18,2	15,9	-1,0
Середня кількість зайнятих працівників в 1 мікропідприємстві, осіб	2,3	2,6	3,0	0,6
Кількість фізичних осіб – підприємців, од.	23711	22866	20284	-3427
Кількість зайнятих працівників у фізичних осіб – підприємців, тис. осіб	37,3	36,8	31,0	-6,3
Питома вага зайнятих працівників галузі у фізичних осіб – підприємців, %	6,5	6,4	6,3	-0,1
Середня кількість зайнятих працівників в 1 фізичної особи – підприємця, осіб	1,6	1,6	1,5	0,0
Середньомісячна оплата праці 1 найманого працівника, тис. грн	3,4	3,6	4,4	1,0
Обсяг виробленої продукції, млн грн	99566,4	136611,7	84219,3	-15347,1
Продуктивність праці, тис. грн на 1 зайнятого працівника	739,2	964,8	774,8	35,6
Питома вага основних засобів у мікропідприємствах, %	13,5	13,0	13,5	0,0
Основні засоби мікропідприємств, млн грн	56546,3	60800,0	62905,3	6359,0
Виробничі засоби мікропідприємств, млн грн	192436,3	211306,9	230483,7	38047,4
Власний капітал мікропідприємств, % у балансі	42,9	46,7	45,1	2,2
Капітальні інвестиції мікропідприємств, млн грн	715,4	1703,8	2708,7	1993,3
У % до основних засобів мікропідприємств	0,4	0,8	1,2	0,8
Капіталозабезпеченість зайнятого працівника в мікропідприємствах, тис. грн	580,6	580,2	809,6	229,0
Капіталовіддача в мікропідприємствах, грн	1,47	1,84	1,32	-0,1
Питома вага прибуткових мікропідприємств	82,3	87,1	77,7	-4,6
Чистий прибуток мікропідприємств, млн грн	10745,4	25121,2	6470,9	-4274,5
Рентабельність праці в мікропідприємствах, тис. грн на 1 зайнятого працівника	110,3	239,7	83,3	-27,0
Норма прибутку, %	5,6	11,9	2,8	-2,8

Джерело: розраховано й складено авторами за [20].

вень у мікропідприємствах (хоча капіталозабезпеченість була майже на одному рівні).

Розрахункова середньомісячна заробітна плата найманого працівника в малих агропідприємствах

(окрім мікропідприємств) становила 8,9 тис. грн у 2022 р., що значно більше ніж у мікропідприємствах. На початок і кінець досліджуваного періоду залишилися майже на одному рівні показники отриманого чистого

2. Стан розвитку малого підприємництва (крім мікропідприємництва) в сільському, лісовому й рибному господарствах

Показник	Рік			2022/ 2020, +/-
	2020	2021	2022	
Кількість підприємств, од.	5240	5428	4784	-456
Кількість зайнятих працівників у підприємствах, тис. осіб	121,0	124,4	110,5	-10,5
Питома вага зайнятих працівників галузі в підприємствах, %	21,0	21,6	22,6	1,6
Середня кількість зайнятих працівників в 1 підприємстві, осіб	23,1	22,9	23,1	0,0
Кількість фізичних осіб – підприємців, од.	202	180	149	-53
Кількість зайнятих працівників у фізичних осіб – підприємців, тис. осіб	3,6	3,3	2,8	-0,8
Питома вага зайнятих працівників галузі у фізичних осіб – підприємців, %	0,6	0,6	0,6	0,0
Середня кількість зайнятих працівників в 1 фізичної особи – підприємця, осіб	17,7	18,3	18,8	1,1
Середньомісячна оплата праці 1 найманого працівника, тис. грн	6,3	7,4	8,9	2,6
Обсяг виробленої продукції, млн грн	172470,9	244491,3	194744,9	22274,0
Продуктивність праці, тис грн на 1 зайнятого	1384,5	1914,6	1718,8	334,4
Питома вага основних засобів у підприємствах, %	22,6	22,0	22,6	0,0
Основні засоби підприємств, млн грн	94761,9	103757,9	105463,3	10701,4
Виробничі засоби підприємств, млн грн	278585,8	322126,5	349625,7	71039,9
Власний капітал підприємств, % у балансі	57,0	66,3	60,6	3,6
Капітальні інвестиції підприємств, млн грн	15075,2	20887,1	13832,0	-1243,2
У % до основних засобів підприємств	5,4	6,5	4,0	-1,5
Капіталозабезпеченість зайнятого працівника в підприємствах, тис. грн	783,2	834,1	954,4	171,3
Капіталовіддача в підприємствах, грн	1,80	2,34	1,84	0,0
Питома вага прибуткових підприємств	82,6	88,0	78,3	-4,3
Чистий прибуток підприємств, млн грн	21874,3	63024,8	21728,8	-145,5
Рентабельність праці в підприємствах, тис. грн на 1 зайнятого	180,8	506,6	196,6	15,9
Норма прибутку в підприємствах, %	7,9	19,6	6,2	-1,6

Джерело: розраховано й складено авторами за [20].

прибутку, питомої ваги прибуткових підприємств, економічної ефективності господарської діяльності сільськогосподарських мікропідприємств: капіталовіддача, рентабельність праці, норма прибутку.

Розгляд даних про структуру виробничих витрат малих підприємств

у сільському, лісовому й рибному господарствах (табл. 3) свідчить про значні матеріальні витрати, а оплата праці займає невелику частку в собівартості продукції, особливо в мікропідприємствах.

Беручи до уваги зменшення інвестиційних потоків у цілому по суб'єк-

3. Структура витрат (собівартості) виробництва продукції в малих підприємствах сільського, лісового й рибного господарств

Показник	Рік			2022/ 2020, +/-
	2020	2021	2022	
Витрати на виробництво продукції в мікропідприємствах, млн грн	58405,9	70586,5	65984,2	7578,3
У т. ч., % матеріальні витрати	79,7	78,0	76,0	-3,7
амортизація	8,1	9,1	10,7	2,6
витрати на оплату праці	6,4	5,7	6,4	0,0
відрахування на соціальні заходи	1,7	1,6	1,6	-0,1
інші витрати	4,2	5,6	5,4	1,2
Витрати на виробництво продукції в малих підприємствах (крім мікропідприємств), млн грн	128121,6	148855,8	147333,4	19211,8
У т. ч., % матеріальні витрати	77,2	77,9	75,9	-1,3
амортизація	10,0	8,9	10,4	0,4
витрати на оплату праці	8,4	8,4	9,3	0,9
відрахування на соціальні заходи	1,8	2,0	2,0	0,2
інші витрати	2,5	2,7	2,4	-0,1

Джерело: розраховано й складено авторами за [20].

тах малого агропідприємництва й очікуваний песимістичний прогноз обсягів капітальних інвестицій у галузь у воєнний і початковий повоєнний періоди, необхідно збільшувати обсяги виробництва менш капіталомістких і більш трудомістких видів сільськогосподарської продукції (скотарство, свинарство, плідівництво, овочівництво, вирощування нішевих сільськогосподарських культур). У даному контексті є передумови таких трансформацій, адже в Україні є багато сільських домогосподарств, які забезпечують виробництво зазначених видів агропродукції й ведуть напівтоварний вид сільськогосподарської діяльності.

Розглядаючи досвід сусідніх держав виявили, що, наприклад, у Польщі до основних бар'єрів для розвитку малого бізнесу на селі відносять умови пенсійно-податкової системи, а в

Литві – незадовільні економічні умови в сільській місцевості та пов'язані з цим безробіття й бідність. У обох державах перспективи вбачають у наданні допомоги малому бізнесу в сільській місцевості з фондів ЄС для забезпечення регіонального розвитку всередині ЄС, а на мікрорівні – у розвитку різних видів консалтингу [17]. У зазначених державах акцент робиться на розвиток несільськогосподарського підприємництва як важливого елемента багатофункціонального розвитку сільських територій. Україні зараз і в недалекому майбутньому, коли набуде статусу члена ЄС, буде важливим такий досвід. Необхідно всебічно підтримувати ведення малого бізнесу в сільському господарстві й суміжних галузях економіки: харчовій і переробній промисловості. Зокрема, на рівні територіальних громад провести аграрний

4. Стан розвитку фермерських господарств

Показник	Рік			2022/ 2020, +/-
	2020	2021	2022	
Кількість господарств, од.	47803	48868	49567	1764
Питома вага у виробництві рослинницької продукції в державі, %:	14,9	16,5	15,6	0,7
культури зернові та зернобобові				
буряк цукровий фабричний	4,6	4,8	5,5	0,9
соняшник	18,8	20,2	18,3	-0,5
картопля	0,5	0,6	0,5	0,0
культури овочеві	3,0	2,4	1,3	-1,7
культури плодові та ягідні	4,5	7,2	7,1	2,6
Урожайність с.-г. культур, ц/га:	37,4	50,4	41,8	4,4
культури зернові та зернобобові				
буряк цукровий фабричний	445,1	549,6	587,4	142,3
соняшник	18,0	23,6	19,0	1,0
картопля	196,8	215,5	226,7	29,9
культури овочеві	373,9	346,7	269,8	-104,1
культури плодові та ягідні	86,8	154,9	154,4	67,6
Питома вага поголів'я худоби та птиці ФГ у державі, %: ВРХ	3,6	4,2	4,8	1,2
у т.ч. корови	2,6	3,0	3,4	0,8
свині	5,0	5,0	5,0	0,0
птиця	2,4	2,6	0,9	-1,5

Джерело: розраховано й складено авторами за [21, 22].

аудит і визначитись із ресурсною підтримкою майбутніх суб'єктів агропідприємництва: розвивати виробничу інфраструктуру, надавати в оренду комунальне майно територіальних громад господарського спрямування, земельні угіддя, фінансове забезпечення оборотних засобів тощо. Адже територіальні громади в результаті децентралізації влади у 2014-2020 рр. отримали додаткові фінансові ресурси й сільськогосподарські угіддя для свого розвитку.

Окрім того, на рівні громади (наприклад, персоналу виконавчих комітетів) необхідно моніторити й пропагувати серед сільськогосподарських товаровиробників, зокрема представників малого підприємництва, поточні можливості й перспективи

отримання фінансової/матеріальної підтримки через механізм Державного аграрного реєстру (ДАР). Він функціонує як автоматизована електронна система, створена Мінагрополітики з метою ефективного й прозорого залучення та розподілу всіх видів підтримки для українських аграріїв – як за кошти державного бюджету, так і у вигляді пільгових кредитів, міжнародних грантів або технічної допомоги. Такі реєстри для підтримки аграріїв використовуються в Ірландії, Естонії, Іспанії, Італії, Нідерландах і інших країнах ЄС. Впровадження ДАР в Україні відбувається за підтримки Європейського Союзу та Світового банку [24]. Оскільки нині та в найближчому майбутньому бюджетні надходження України, ймо-

5. Стан розвитку сільського господарства в господарствах населення

Показник	Рік			2022/ 2020, +/-
	2020	2021	2022	
Питома вага у виробництві рослинницької продукції в державі, %: культури зернові та зернобобові	20,4	19,0	21,4	1,0
буряк цукровий фабричний	5,7	4,6	4,4	-1,3
соняшник	12,3	13,3	11,8	-0,5
картопля	98,1	97,7	97,9	-0,2
культури овочеві	84,6	85,9	94,1	9,5
культури плодові та ягідні	83,2	79,2	82,3	-0,9
Урожайність с.-г. культур, ц/га: культури зернові та зернобобові	31,9	38,8	34,4	2,5
буряк цукровий фабричний	350,5	363,3	362,3	11,8
соняшник	14,7	19,7	17,4	2,7
картопля	156,3	165,1	172,3	16,0
культури овочеві	190,8	199,4	196,7	5,9
культури плодові та ягідні	114,0	119,8	118,7	4,7
Питома вага поголів'я худоби та птиці в державі, %: ВРХ	64,9	62,0	59,2	-5,7
у т.ч. корови	74,7	72,5	70,9	-3,8
свині	38,2	36,2	36,5	-1,7
птиця	45,3	43,9	43,6	-1,7
Середній річний удій молока від 1 корови, кг	4666	4604	4569	-97,0

Джерело: розраховано й складено авторами за [21, 22].

вірно, переважно направлятимуться на фінансування воєнно-оборонних і безпекових заходів, то такий механізм підтримки малого агропідприємництва буде актуальним.

Вищезазначені напрями й аргументація ресурсного забезпечення мають сприяти, в першу чергу, розвитку фермерського руху в Україні. Адже позитивним явищем є тенденція до збільшення кількості таких суб'єктів малого підприємництва, як фермерські господарства за 2020-2022 рр. до 49,6 тис. од. (табл. 4).

Однак вони більшою мірою зосередили свою господарську діяльність на виробництві менш трудомісткої і орієнтованої на експорт (або продаж зернотрейдерами) продукції: зернові культури, соняшник. Тому

задля розвитку внутрішнього ринку продовольства і формування партій поставок овочів, плодів, м'ясо-молочної продукції тощо за кордон, варто переглянути важелі впливу державних відомчих установ, які формують аграрну політику, на виробництво овочів, плодів і ягід, яловичини, телятини й свинини, молока. Саме вказані продовольчі продукти виробляють багато господарств населення (табл. 5) і сільських домогосподарств (табл. 6).

Державна служба статистики України наводить інформацію стосовно функціонування господарств населення разом із фізичними особами – підприємцями, які працюють у галузі. Господарства населення зайняли свої ніші у валовому виробництві агропродовольчої продукції в державі

5. Економічна характеристика діяльності сільських домогосподарств

Показник	Рік			2022/ 2020, +/-
	2020	2021	2022	
Кількість СДГ, тис. од.	4782,1	4734,1	4685,5	-96,6
Середній розмір СДГ, осіб	2,67	2,67	2,66	0,0
Кількість осіб у СДГ, тис. осіб	12768,2	12640,0	12463,4	-304,8
У т.ч. % працюючих осіб	58,4	59,6	60,0	1,6
осіб працездатного віку	26,8	32,6	30,1	3,3
СДГ, які мають земельні ділянки	98,4	98,4	98,0	-0,4
СДГ, які утримують худобу, птицю і бджіл	75,0	75,0	69,0	-6,0
Розподіл земельної площі (%) за видом її використання домогосподарством (серед домогосподарств, які мають земельні ділянки і використовують їх за напрямом): для вирощування продукції лише для власних потреб	15,8	16,5	15,9	0,1
для вирощування продукції для власних потреб і на продаж	10,0	11,7	13,1	3,1
здається в оренду	73,5	70,9	70,4	-3,1
тільки почали освоювати та інше	0,7	0,9	0,6	-0,1
Розподіл СДГ, які мають земельні ділянки (%), за розміром площі землі, яку вони використовують: 10 соток і менше	4,6	4,1	4,5	-0,1
10,1 - 25 соток	17,1	17,4	19,5	2,4
25,1 - 50 соток	18,2	18,5	16,8	-1,4
50,1 - 100 соток	15,2	16,5	15,4	0,2
1,1 - 2 га	8,5	8,3	10,1	1,6
2,1 - 5 га	17,7	16,9	16,8	-0,9
5,1 - 10 га	11,9	12,1	11,4	-0,5
10,1 га і більше	6,8	6,2	5,5	-1,3
Кількість працюючих осіб у с/г СДГ, тис. осіб	7337,3	7412,9	7328,5	-8,8
Кількість осіб працездатного віку в СДГ, які мають земельні ділянки, тис. осіб	3367,1	4054,7	3676,5	309,4
Трансформація СДГ до формальної зайнятості сільського населення в малому підприємстві, тис. осіб	629,7	742,0	621,3	-8,3
оптимістичний сценарій				
реалістичний сценарій	229,0	251,4	202,2	-26,8

Примітка. СДГ – сільські домогосподарства

Джерело: розраховано й складено авторами за [23].

(2022 р.): виробництво картоплі – 97,9 %, овочів – 94,1, плодів і ягід – 82,3, м'яса – 27,1, молока – 66, яєць – 51,5 %. Однак, показники ефективності в господарствах населення значно поступаються їх рівню у сільськогоспо-

дарських підприємствах (2022 р.): урожайність сільськогосподарських культур – менша на 8,4-38,3 %, надій молока – менший майже на третину тощо. У малих підприємствах завдяки налагодженій організації господар-

Рис. 1. Форми малого підприємництва в сільському господарстві

Джерело: розроблено автором.

ства, більш інтенсивним технологіям виробництва рослинницької продукції, кращій кормовій базі й ветеринарному обслуговуванню худоби й птиці отримують більше продукції і кращої якості, що впливає на економічні показники розвитку малого агробізнесу.

Таким чином, багато аргументів зводиться до того, що сьогоднішні сільські домогосподарства є потенційними завтрашніми переважно фермерськими господарствами. Інформація про їхні економічні характеристики наведена в табл. 6.

Традиційно сільські домогосподарства виробляють агропродовольчу продукцію, у першу чергу, для задоволення потреб своїх сімей (98 % мають земельні ділянки та 69 % утримують худобу й птицю). Однак, 10-13 % земельних площ, які обробляють сільські домогосподарства, використовуються для виробництва товарної сільськогосподарської продукції. А тому, зважаючи на розподіл земельних ділянок за площею серед сільських домогосподарств, можна гіпотетично спрогнозувати юридичне

оформлення й господарювання нових суб'єктів малого підприємництва на базі тих домогосподарств, у яких є особи працездатного віку й вони обробляють більше 5 га (оптимістичний сценарій) або більше 10 га (реалістичний сценарій). У подальшому такі господарські одиниці можуть розширити площі обробітку земель через оренду, провести найм працівників, залучати інвестиційні ресурси тощо.

Отже, розглянуті форми малого підприємництва в сільському господарстві, що визначені в нормативно-правових актах України, статистичній методології обліку господарських одиниць і моніторингу розвитку галузі, а також роль і значення економічної діяльності частини більш активних сільських домогосподарств, які забезпечують значну питому вагу валового виробництва агропродукції, дозволяють розширити складові форми малого підприємництва в сільському господарстві й схематично представити їх набір (рис. 1).

На рис. 1 наведено три головні суб'єкти малого агропідприємництва:

підприємства, ФОП і сільські домогосподарства. Перші два є формальними формами ведення агробізнесу (зареєстровані в різних державних реєстрах), а третій – неформальний суб'єкт, увагу на який варто зосередити на рівні громад, регіонів і держави для формування адаптаційного організаційно-економічного механізму їх перетворення у формальні суб'єкти малого агропідприємництва. Щодо фермерських господарств, то є випадки, коли вони орендують тисячі гектарів сільськогосподарських угідь і де-факто є середнім або великим агробізнесом.

Тому з теоретико-методичних міркувань щодо віднесення до малих форм підприємництва саме в сільському господарстві пропонується враховувати в ідентифікації суб'єктів малого агропідприємництва додаткові критерії, наприклад: 1) площа сільськогосподарських угідь і/або ріллі, що в користуванні господарства зі спеціалізацією переважно на виробництві продукції тваринництва й/або вирощуванні багаторічних насаджень (товарність зазначеної продукції – 75 % і більше) – до 100 га, а зі спеціалізацією переважно по рослинництву – до 200 га і, можливо, до 300 га – у степових регіонах України [25]); 2) поголів'я худоби і птиці (наприклад, до 50 умовних гол. [26], або 50 голів ВРХ або корів, 200 гол. свиней, 2500 гол. птиці).

Приєднуємось до думок учених [7], що для поліпшення організаційно-економічного механізму ведення господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі економіки необхідно активізувати обслуговуючу кооперацію. Розроблені теоретико-методологічні засади інституціонального забезпе-

чення розвитку підприємницьких формувань і кооперативних відносин у сільському господарстві покликані реалізувати концепцію соціальної відповідальності бізнесу в сільських територіальних громадах, зокрема через розвиток різних суб'єктів малого підприємництва й переважно в аграрній сфері.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Мале підприємництво в аграрному секторі економіки забезпечує роботою значну частку сільського населення, сприяє забезпеченню національної безпеки завдяки поліпшенню доступності до продовольчих товарів, забезпеченню робочими місцями й трудовими доходами населення, заселеності сільських територій. Мале агропідприємництво через його швидку адаптивність до ринкової кон'юнктури, меншу капіталоємність виробництва продукції, мотивуючий позитивний вплив через поєднання прав власності й трудової діяльності виправдовує позитивні перспективи розвитку в сільських територіальних громадах, у яких нещодавно завершилась реформа децентралізації влади і які отримали додаткові фінансові й земельні ресурси для свого самодостатнього розвитку.

При формуванні методології економічного дослідження перспективного розвитку малого агропідприємництва підтверджено складність проведення аналізу відповідних господарських одиниць. При їх ідентифікації з'ясовано, що вони включають офіційно зареєстровані малі підприємства, в тому числі мікропідприємства, ФОП, фермерські господарства, а також неформальну части-

ну сільських домогосподарств, які виробляють товарну агропродукцію на продаж.

Економічний аналіз розвитку суб'єктів малого агропідприємництва засвідчив, що показник продуктивності праці у 2021-2022 рр. мав високий рівень, особливо в малих підприємствах із чисельністю працюючих 11-50 осіб і доходом 2-10 млн євро (1,7-1,9 млн грн на рік на 1 працівника), де він перевищував більш ніж у 2 рази рівень мікропідприємств із чисельністю працівників до 10 осіб і доходом до 2 млн євро (хоча капіталобезпе́ченість була майже на однаковому рівні).

Ураховуючи зменшення інвестиційних потоків у сфері малого агропідприємництва, необхідно збільшувати обсяги виробництва менш капіталомістких і більш трудомістких видів сільськогосподарської продукції. Саме такими напрямками виробництва агропродукції в Україні традиційно займаються сільські домогосподарства. Тому більш активні такі домогосподарства мають претендувати найближчим часом стати суб'єктами формального малого агропідприємництва. Для цього на рівні територіальних громад варто провести аграрний аудит і визначитись із ресурсною підтримкою майбутніх суб'єктів агропідприємництва: розвивати виробничу інфраструктуру, надавати в оренду комунальне майно господарського спрямування, земельні угіддя, допомогти з фінансовим забезпеченням закупівлі оборотних засобів (пальне, насіння, добрива, корм тощо) тощо.

Проведено розрахунки щодо прогнозу юридичного оформлення й господарювання нових суб'єктів малого підприємництва на базі сільських

домогосподарств, у яких є особи працездатного віку й вони обробляють більше 5 га (оптимістичний сценарій – більше 600 тис. осіб) або більше 10 га (реалістичний сценарій – більше 200 тис. осіб). Узагальнюючи теоретико-методичні засади віднесення господарств до малих форм підприємництва в сільському господарстві, пропонується врахувати в ідентифікації додаткові критерії: площу сільськогосподарських угідь і/або ріллі в користуванні господарства; поголів'я худоби і птиці.

У подальших наукових дослідженнях увага приділятиметься розвитку малого підприємництва в контексті існуючої проблеми пасивності сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні, зважаючи на те, що її активізація може забезпечити матеріально-технічне постачання й ефективну маркетингово-збутову діяльність суб'єктів малого агропідприємництва.

Список використаних джерел

1. Стрілець В.Ю. Забезпечення розвитку малих підприємств: теорія, методологія, практика: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2019. 457 с.
2. Бакало Н.В. Управління розвитком малих підприємств під впливом факторів макросередовища: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. 175 с.
3. Газуда М.В., Волощук Н.Ю. Регіональний розвиток сфери малого підприємництва: монографія. Ужгород: ФОРС-Сабов А.М., 2017. 254 с.
4. Статівка Н.В., Дробязко Л.В. Теоретичне обґрунтування функцій малого підприємництва на регіональному рівні. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2022. Вип. 11. С. 95–101.
5. Падерін І.Д. та ін. Розвиток малого під-

- приємництва промислового регіону: монографія. За ред. Н.І. Редіної. Дніпропетровськ, ДДФА, 2014. 200 с.
6. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Заяць В.М. та ін. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект: монографія. К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. 432 с.
 7. Збарський В.К., Збарська А.В. Розвиток виробничого потенціалу малих аграрних формувань Черкащини. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 1. С. 15–20.
 8. Халатур С.М. Антикризове управління малим бізнесом як запорука забезпечення фінансової стратегії та ефективності агровиробництва. *Агросвіт*. 2022. № 2. С. 10–17.
 9. Бровко Л.І., Курченко І.В. Особливості фінансової діяльності фермерського господарства. *Агросвіт*. 2023. № 22. С. 105–111.
 10. Виборна В.Д. Удосконалення інструментів державної підтримки розвитку фермерських господарств як складової соціального капіталу сільських територій. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 1. С. 109–119.
 11. Биба В.А. Диверсифікація як інструмент забезпечення економічної стійкості фермерських господарств. *Економіка та управління АПК*. 2019. № 1. С. 133–146.
 12. Варченко О.М., Варченко О.О., Вернюк Н.О. Логістичні розподільчі центри як інструмент залучення дрібних сільськогосподарських виробників у агропродовольчі ланцюги постачання. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 2. С. 87–97.
 13. Іщенко А.В. Функції і значення особистих селянських господарств в суспільно-економічному розвитку сільських територій України. *Економіка та управління АПК*. 2019. № 1. С. 121–132.
 14. Huber Robert, Bartkowski Bartosz, Brown Calum and other. Farm typologies for understanding farm systems and improving agricultural policy. *Agricultural Systems*. 2024. № 213. URL: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2023.103800>
 15. Bertolozzi-Caredio Daniele. The farm succession effect on farmers' management choices. *Land Use Policy*. 2024. № 137. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2023.107014>
 16. Taramuel-Taramuel Juan P., Montoya-Restrepo Iv'an Alonso, Barrios Dursun. Drivers linking farmers' decision-making with farm performance: A systematic review and future research agenda. *Heliyon*. 2023. № 9. URL: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e20820>
 17. Barczyk Justyna, Musiał Wiesław, Zukovskis Jan. Barriers and opportunities to the development of small business in rural areas. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019. Vol. 41. № 1. URL: <https://doi.org/10.15544/mts.2019.11>
 18. Законодавство України. Вебсторінка. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>
 19. Статистична інформація, експрес-випуски, публікації. Державна служба статистики України. Офіційний веб сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
 20. Статистичні збірники «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва». Державна служба статистики України. Офіційний веб сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
 21. Статистичні щорічники України. Державна служба статистики України. Офіційний веб сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
 22. Статистичні збірники «Сільське господарство України». Державна служба статистики України. Офіційний веб сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
 23. Статистичні збірники «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України». Державна служба статистики України. Офіційний веб сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua>

24. Державний аграрний реєстр. URL: <https://www.dar.gov.ua>
25. Ланченко Є.О. Розвиток системи соціально-трудових відносин в аграрному секторі економіки: дис. ... д ра екон. наук: 08.00.07. Київ, 2020. 623 с.
26. Методичні рекомендації щодо проведення розрахунків витрат кормів худобі та птиці у господарствах усіх категорій. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2008/18/metod.htm (дата звернення: 20.02.2024).

References

1. Strilets, V.Yu. (2019). Zabezpechennia rozvytku malykh pidpriemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka [Ensuring the development of small enterprises: theory, methodology, practice]: monohrafiia. Poltava: PUET, 457.
2. Bakalo, N.V. (2009). Upravlinnia rozvytkom malykh pidpriemstv pid vplyvom faktoriv makrosередovyshcha [Management of the development of small enterprises under the influence of macro-environmental factors]: monohrafiia. Poltava: RVV PU-SKU, 175.
3. Hazuda, M.V., Voloshchuk, N.Yu. (2017). Rehionalnyi rozvytok sfery maloho pidpriemnytstva [Regional development of small entrepreneurship]: monohrafiia. Uzhhorod: FOP Sabov A.M., 254.
4. Stativka, N.V., Drobiazko, L.V. (2022). Teoretychne obgruntuvannia funktsii maloho pidpriemnytstva na rehionalnomu rivni [Theoretical substantiation of the functions of small entrepreneurship at the regional level]. *Tavriiskyi naukovi visnyk. Seriia: Ekonomika*, 11, 95–101.
5. Paderin, I.D. and other. (2014). Rozvytok maloho pidpriemnytstva promyslovoho rehionu [Development of small business in the industrial region]: monohrafiia. Za red. N.I. Redinoi. Dnipropetrovsk, DDFA, 200.
6. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zaiats, V.M. and other. (2016). Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect]: monohrafiia. K.: NNTs «IAE», 432.
7. Zbarskyi, V.K., Zbarska, A.V. (2017). Rozvytok vyrobnychoho potentsialu malykh ahrarykh formuvan Cherkashchyny [Development of production potential of small agrarian formations of Cherkasy region]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky*, 1, 15–20.
8. Khalatur, S.M. (2022). Antykryzove upravlinnia malym biznesom yak zaporuka zabezpechennia finansovoi stratehii ta efektyvnosti ahrovyrobnytstva [Anti-crisis management of small businesses as a key to ensuring the financial strategy and efficiency of agricultural production]. *Ahrosvit*, 2, 10–17.
9. Brovko, L.I., Kurchenko, I.V. (2023). Osoblyvosti finansovoi diialnosti fermerskoho hospodarstva [Peculiarities of the financial activity of the farm]. *Ahrosvit*, 22, 105–111.
10. Vyborna, V.D. (2022). Udoskonalennia instrumentiv derzhavnoi pidtrymky rozvytku fermerskykh hospodarstv yak skladovoi sotsialnoho kapitalu silskykh terytorii [Improvement of instruments of state support for the development of farms as a component of the social capital of rural areas]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, 1, 109–119.
11. Byba, V.A. (2019). Dyversyfikatsiia yak instrument zabezpechennia ekonomichnoi stiikosti fermerskykh hospodarstv [Diversification as a tool for ensuring the economic sustainability of farms]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, 1, 133–146.
12. Varchenko, O.M., Varchenko, O.O., Verniuk, N.O. (2022). Lohistychni rozpodilchi tsentry yak instrument zaluchennia dribnykh silskohospodarskykh vyrobnykiv u ahroprodovolchi lantsiuhy postachannia [Logistics distribution centers as a tool

- for involving small agricultural producers in agri-food supply chains]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, 2, 87–97.
13. Ishchenko, A.V. (2019). Funktsii i znachennia osobystykh selianskykh hospodarstv v suspilno-ekonomichnomu rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Functions and significance of personal peasant farms in the socio-economic development of rural areas of Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, 1, 121–132.
 14. Huber, R., Bartkowski, B., Brown, C. and other. (2024). Farm typologies for understanding farm systems and improving agricultural policy. *Agricultural Systems*. 2024, 213. URL: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2023.103800>
 15. Bertolozzi-Caredio, D. (2024). The farm succession effect on farmers' management choices. *Land Use Policy*, 137. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2023.107014>
 16. Taramuel-Taramuel, J.P., Montoya-Restrepo, I.A., Barrios, D. (2023). Drivers linking farmers' decision-making with farm performance: A systematic review and future research agenda. *Heliyon*, 9. URL: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e20820>
 17. Barczyk, J., Musiał, W., Zukovskis, J. (2019). Barriers and opportunities to the development of small business in rural areas. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019, 41, 1. URL: <https://doi.org/10.15544/mts.2019.11>
 18. Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>
 19. Statystychna informatsiia, ekspres-vypusky, publikatsii [Statistical information, express issues, publications]. Ofitsiinyi veb sait. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
 20. Statystychni zbirnyky «Diialnist sub'iektiv velykoho, serednoho, maloho ta mikropidpriemnytstva» [Statistical publications «Activities of large, medium, small and micro enterprises»]. Ofitsiinyi veb sait. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
 21. Statystychni shchorichnyky Ukrainy [Statistical yearbooks of Ukraine]. Ofitsiinyi veb sait. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
 22. Statystychni zbirnyky «Silske hospodarstvo Ukrainy» [Statistical publications «Agriculture of Ukraine»]. Ofitsiinyi veb sait. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
 23. Statystychni zbirnyky «Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy» [Statistical publications «Socio-demographic characteristics of households of Ukraine»]. Ofitsiinyi veb sait. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
 24. Derzhavnyi ahrarnyi reiestr [State agrarian register]. URL: <https://www.dar.gov.ua>
 25. Lanchenko, Y.O. (2020). Rozvytok systemy sotsialno-trudovykh vidnosyn v ahrarnomu sektori ekonomiky [Development of system of social and labor relations in the agrarian sector of economy]: diss. ... of doctor of economic sciences. Kyiv, 2020, 623.
 26. Metodychni rekomendatsii shchodo provedennia rozrakhunkiv vytrat kormiv khudobi ta pytysi u hospodarstvakh usikh katehorii [Methodological recommendations for calculations of livestock and poultry feed costs in farms of all categories]. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2008/18/metod.htm

Lanchenko Y., Ivchenko V. (2024).

PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS IN AGRICULTURE

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 15(1): 71-91.

<https://journals.nubip.edu.ua/index.php/bioeconomy/article/view/49128>

[https://doi.org/10.31548/economics15\(1\).2024.061](https://doi.org/10.31548/economics15(1).2024.061)

Abstract. *Small business is characterized by a flexible mechanism of adaptation to the changing conditions of the market environment in the economy, as well as non-economic influencing factors, etc. In the conditions of Ukraine, the permanent military threat of the Russian Federation can be attributed to the latter, which changes the conditions for the functioning of small business entities in agriculture, since the satisfaction of the population's primary needs for food and the employment of labor in rural areas depend on it. The subject of research covers the theoretical and practical principles of the development of small business entities in the agrarian sector of the economy. The purpose of research is to substantiate the directions of prospective development of small business entities in agriculture based on the analysis of indicators of their economic activity in recent years. Research methods: abstract-logical; monographic; statistical and economic, systematic approach, etc. The essence of all subjects of small entrepreneurship in agriculture is summarized and defined on the basis of the organizational, legal and social and economic principles of their development; perspective directions for the production of less capital-intensive and more labor-intensive types of agricultural products by small business entities are substantiated, taking into account their current economic condition; directions for supporting the development of small agrobusiness in rural communities and the transformation of part of rural households into farming and other types of small business entities thanks to organizational and financial and material support at the level of territorial communities have been determined. Organizational and financial and material support for the development of small agribusiness entities will ensure a decrease in unemployment, an increase in added value, labor productivity, labor income in the agrarian sector of the economy, and will contribute to the development of rural areas and communities. Practical implementation: the formation of agrarian and regional policy for the development of the economy and territorial communities, the process of developing projects of state and local programs for the development of the agrarian sector of the economy and rural areas.*

Key words: *small business; farm; rural household; employment; labor income; agriculture.*
